

Dominik Knapik

BERNARDYNI KRESOWI
W XX WIEKU



Bernardyni kresowi w XX wieku

Dominik Knapik

Bernardyni kresowi w XX wieku



WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2025

Dominik Knapik

📄 <https://orcid.org/0009-0008-7698-3185>

✉ dknapik@mmz.info.pl

© Copyright by Dominik Knapik, 2025

© Copyright for this edition by Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzent

ks. dr hab. Andrzej Bruździński, em. prof. UPJPII

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Kowalczyk

Projekt okładki

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-306-5 (druk)

ISBN 978-83-8368-307-2 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383683072>

Na okładce wykorzystano zdjęcie bernardynów w Krystynopolu, 26 IX 1928 r.

(źródło: Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie)

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

W trzydziestą rocznicę śmierci
o. Władysława Włodyki,
ostatniego gwardiana klasztoru
oo. Bernardynów w Lesznie

Alwernia, 26 IX 2025 r.

Spis treści



Wstęp	9
Rozdział I	
Odrodzenie prowincji	15
Rozdział II	
Rozkwit prowincji w II Rzeczypospolitej	59
Rozdział III	
Ku wojnie	115
Rozdział IV	
Pierwsze lata wojny	193
Rozdział V	
Pod niemiecką okupacją	257
Rozdział VI	
Ostatnie lata bernardyńców na Kresach Wschodnich	327
Zakończenie	389
Posłowie	391
Składy bernardyńskich klasztorów w Małopolsce Wschodniej	
od roku 1899	397
Bibliografia	427

Wykaz ilustracji	439
Streszczenie	449
Summary	453
Indeks geograficzny	457
Indeks osobowy	473

Wstęp



W wyniku decyzji konferencji teherańskiej, a później jałtańskiej Polska utraciła m.in. większość terytorium Małopolski Wschodniej. Wschodnią część województwa lwowskiego ze Lwowem, jak również całe terytorium województw: stanisławowskiego i tarnopolskiego wcielono do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, będącej częścią Związku Radzieckiego. Szczególnie bolesna okazała się utrata Lwowa, który uznawany był za ponadregionalną stolicę z siedzibą aż trzech arcybiskupów: rzymskokatolickiego, prawosławnego i ormiańskiego. Tym samym podkreślić należy, że Polska bezpowrotnie utraciła nie tylko terytorium, ale przede wszystkim olbrzymią liczbę zabytków, muzeów, bibliotek i budowli sakralnych, wśród których znalazły się kościoły, kaplice, jak również domy zakonne męskich i żeńskich zgromadzeń. Wśród tych utraconych obiektów sakralnych wymienić należy także bernardyńskie klasztory i rezydencje położone w Małopolsce Wschodniej, w przeszłości należące do prowincji ruskiej¹, następnie – galicyjskiej²,

¹ W 1772 r. w skład prowincji ruskiej wchodziło 30 klasztorów: Lwów, Lublin, Przeworsk, Sambor, Sokal, Zaslów, Leżajsk, Brześć Litewski, Husiatyń, Dubno, Łuków, Janówka, Rzeszów, Zbaraż, Leszniów, Radecznica, Łuck, Brzeżany, Józefów, Krystynopol, Warkowicze, Kustyń, Fraga, Gwoździec, Dukla, Cudnów, Jarmolińce, Jeleniec, Żytomierz, Janów. We wcześniejszych latach do prowincji ruskiej należały także klasztory w Baturynie, Kijowie, Łubniach, Machnówce, Bukaczowcach, Uładówce, Romnach, Fastowie, Mańkówce i Strzeliskach, które zostały zniszczone w czasie wojen kozackich, zob. H.E. Wyczawski, *Katalog Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie*, Lublin 1961–1963, s. 13.

² W 1899 r. w skład prowincji galicyjskiej wchodziło 18 klasztorów (w tym jeden bernardynek): Lwów, Kraków, Tarnów, Przeworsk, Sambor, Sokal, Kalwaria Zebrzydowska, Leżajsk, Rzeszów, Zbaraż, Alwernia, Leszniów, Brzeżany, Krystynopol, Gwoździec, Dukla, Fraga oraz klasztor bernardynek w Krakowie, zob. *Schematyzm Prowincji Braci Mniejszych w Galicji za rok 1902*, Kraków 1902, s. 90.

wreszcie od 1918 r. – polskiej. Mowa tutaj o klasztorach w Brzeżanach, Fradze, Gwoźdźcu, Husiatyniu, Leszniowie, we Lwowie, w Samborze i Zbarażu, jak również o rezydencjach w Dżurkowie, Jacowcach, Kretowcach, Maksymówce, Sichowie, Sieniawie, Sorokach, Stryjówce i Zarudeczku. W 1951 r. w ramach układu Polska odstąpiła Związkowi Radzieckiemu bogate w węgiel „kolano Bugu”, przez co bernardyni utracili jeszcze dwa klasztory – w Krystynopolu i Sokalu.

Osiemdziesiąt lat po decyzjach jałtańskich powoli zaciera się pamięć o państwowości polskiej na Kresach. Nazwa „Kresy” odnośnie do południowo-wschodnich terenów Rzeczypospolitej pojawiła się w XVII w., kiedy znajdowały się tam liczne warownie, które miały strzec granic państwa. Ich rolą była obrona ziem polskich przed najazdami tureckimi, tatarskimi czy rosyjskimi. Po upadku państwa polskiego za sprawą romantyzmu i licznych literackich opisów miejsc przygranicznych wzrosło znaczenie również innych, dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej, które ogólnie zaczęto nazywać Kresami. W okresie II Rzeczypospolitej termin „Kresy” obejmował wszystkie wschodnie województwa, które następnie zostały utracone w wyniku decyzji jałtańskich. Po 1945 r. ze względu na sowiecką poprawność polityczną Kresy południowo-wschodnie zastąpiono określeniem Zachodnia Ukraina. Dopiero po 1989 r. nazwa ta ponownie zaczęła pojawiać się w polskiej historiografii, wrócił również termin Małopolska Wschodnia, jako określenie ziem województw II Rzeczypospolitej: lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego.

To właśnie na Kresach, zwłaszcza zaś w Małopolsce Wschodniej, bernardyni zapisali najbardziej barwną i chlubną kartę w swojej historii, losy ich klasztorów przeplatały się bowiem z najważniejszymi wydarzeniami w dziejach Polski. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że wschodnie granice Rzeczypospolitej nigdy nie były należycie zabezpieczone, co czyniło ziemie południowo-wschodnie areną wielu zbrojnych starć. Od momentu fundacji klasztoru we Lwowie (1460) aż do czasu wyjazdu ostatnich zakonników z Sambora (1958) bernardynów widzimy w roli duszpasterzy, misjonarzy, jako obrońców wiary i ojczyzny, którzy w godzinie próby gotowi byli do największych poświęceń. Wielokrotnie podejmowali posługę kapelanów wojskowych, a kiedy sytuacja tego wymagała, walczyli ramię w ramię z żołnierzami na murach obronnych czy też na polu walki. Podczas kolejnych najazdów tureckich, tatarskich czy powstań kozackich bernardyńskie klasztory spełniały różną rolę – jedne służyły za schronienie dla uciekinierów, inne – dobrze ufortyfikowane – niejednokrotnie były ostatnim bastionem obrońców. Wiązało się to ze stratami zarówno materialnymi, najeźdźcy niszczyli bowiem zabudowania, jak również osobowymi, ponieważ wielu bernardynów

straciło życie z rąk wroga. Tak było m.in. w Łubniach, gdzie dwukrotnie oddziały kozackie spaliły drewniane zabudowania klasztorne i wymordowały prawie wszystkich zakonników³.

W przededniu pierwszego rozbioru w 1771 r. według danych, jakie posiadamy, w prowincji ruskiej mieszkało 371 kapłanów, 49 kleryków i 145 braci, co daje łączną sumę 564 zakonników skupionych w 30 klasztorach⁴. Zmieniło się to już w 1772 r., kiedy utraciła ona połowę spośród swoich klasztorów na rzecz austriackiego zaborcy. Wobec podziału prowincji 11 grudnia 1784 r. gubernator Józef Brigido ogłosił dekret, wprowadzający zmianę statusu dotychczasowej prowincji ruskiej, co zaowocowało powołaniem nowej prowincji bernardyńskiej, zwanej galicyjską, która przyjęła tytuł Błogosławionego Jana z Dukli i opieki Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej⁵. O ile klasztory w zaborze austriackim miały doczekać odrodzenia Rzeczypospolitej, tak te, które dostały się pod rosyjskie panowanie, zostały skazane na wegetację, zakończoną kasatą⁶.

Rozpad prowincji miał negatywny wpływ na życie wspólne zakonników, a co za tym idzie, również na dyscyplinę w klasztorach, gwałtownie też spadła liczba powołań do życia zakonnego. Biskupi, którzy otrzymali zwierzchność nad klasztorami, traktowali je jako źródło pozyskiwania kapłanów do pracy duszpasterskiej

³ Ufundowany w 1635 r. przez Jeremiego Wiśniowieckiego klasztor w Łubniach, podczas kozackiej rewolty został spalony 22 grudnia 1638 r., a zakonników wymordowano. Bernardyni powrócili do Łubniów w 1644 r., odbudowali swoją siedzibę i umieścili w niej Studium Filozofii. Wojska kozackie ponownie złupiły i spaliły klasztor 9 kwietnia 1648 r., zginęło wówczas kilkunastu zakonników, zob. K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, Lwów 1933, s. 103, 131, 141-142, 144, 162, 251, 267, 334; APBK, RGP-b-4, Erectio Provinciae Russiae ordinis Minorum Regularis Observantiae sub titulo Immaculae Conceptionis B.V. Mariae, 1460-1782, s. 57-62.

⁴ Według danych, jakie podaje H.E. Wyczawski, w 1772 r. w przededniu rozbiorów w prowincji ruskiej mieszkało 274 kapłanów, 65 kleryków i 141 braci laików i tercjarzy, co daje łączną sumę 480 zakonników, a nie 575, na co wskazuje autor, zob. H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy, 1772-1946*, t. 3, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 28.

⁵ K. Kantak, *op. cit.*, t. 2, s. 423, 437, 560; D. Synowiec, *Franciszkanie polscy 1772-1970*, [w:] *Zakony św. Franciszka, cz. 2, Franciszkanie i Kapucyni*, Warszawa 1978, s. 15.

⁶ Spośród klasztorów dawnej prowincji ruskiej pod carskim panowaniem likwidacji uległy: Brześć Litewski (1830), Cudnów (1831), Dubno (1855), Janówka (1832), Jarmolińce (1832), Jeleniec (1864), Józefów (1865), Kustyrń (1832), Lublin (1864), Łuck (1853), Warkowicze (1832), Żytomierz (1844). Najdłużej funkcjonował konwent w Zaslawiu, który przez władze rosyjskie uznany został za klasztor etatowy, gdzie kierowano na wymarcie zakonników z podległych kasacie placówek. Mieli oni spędzić tam ostatnie lata swojego życia, a po śmierci ostatniego z nich klasztor miał zostać zamknięty, zob. H.E. Wyczawski, *Zaslaw*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 454.

w parafiach, przy czym żądali od podległych sobie klasztorów kapłanów gorliwych, zaradnych administratorów i dobrych kaznodziejów. Kapłani zakonni powoływani przez biskupów na probostwa zazwyczaj się sekularyzowali i z tego tylko powodu w kolejnych latach biskupi, powierzając zakonnikom parafie, ustanawiali ich tylko administratorami. W ostatnich dekadach XIX w. bernardyni podjęli próbę odbudowy przeżywającego kryzys życia wspólnego, aby przywrócić właściwą obserwację zakonną, czyli przestrzeganie zasad życia zakonnego i dyscypliny, we wszystkich klasztorach prowincji. Początkiem powolnego odrodzenia bernardyńskiej prowincji była kapituła odbyta z udziałem generała zakonu w Kalwarii Zebrzydowskiej w 1882 r. Kolejni prowincjałowie: Norbert Golichowski, Łukasz Dankiewicz i Apolinary Garguliński przeprowadzili reformę życia zakonnego, która wobec oporu i niechęci niektórych zakonników przeciągnęła się w czasie do końca stulecia⁷.

W okresie niewoli, pomimo wielu restrykcji ze strony zaborców i upadku życia wspólnego, bernardyni znacząco angażowali się w walkę o niepodległość i odbudowę polskiej państwowości, czym zyskali sobie szacunek i sympatię rodaków. Przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej dążyli do umocnienia się państwa polskiego na Kresach, jednocześnie rozwijając swoją własną prowincję zakonną, tak mocno doświadczoną w czasach zaborów. To właśnie w tym okresie pojawiło się zupełnie nowe zagrożenie dla bernardynów w Małopolsce Wschodniej – był nim nacjonalizm ukraiński, który odegrał znaczącą rolę w niszczeniu polskości na tym terenie. Bez wątpienia uznać możemy działalność ukraińskich nacjonalistów, obok działalności bolszewickiej Rosji, za główną przyczynę likwidacji placówek bernardyńskich w Małopolsce Wschodniej.

Niniejsza praca przedstawia w sześciu rozdziałach dzieje bernardynów na Kresach w ostatnim półwieczu ich bytności w Małopolsce Wschodniej. Przybliża ich losy od momentu unii z reformatami, poprzez okres I wojny światowej, aż do rozwoju prowincji w II Rzeczypospolitej z uwzględnieniem ponownego powołania do życia Studium Prowincji oraz z opisem rozkwitu rezydencji zakonnych, przy których w przededniu wojny powstały samodzielne parafie. W trzech ostatnich rozdziałach szczególnej analizie poddano najbardziej tragiczny okres, a więc czas okupacji sowieckiej, następnie niemieckiej i ponownie sowieckiej,

⁷ APBK, RGP-a-8, Acta Provinciae Galicianae sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae in specie acta capitularis et litterae encyclicae ministrorum provincialium ab anno 1828 usque ad capitularis ordinis in conventu Leżajscensi die 5 Julii 1858 celebratum, (1828–1858), s. 64, 70; N. Golichowski, *Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899, s. 318-319; K. Kantak, *op. cit.*, t. 2, s. 566.

która przyniosła wysiedlenie ludności polskiej z Małopolski Wschodniej. Przedstawiono pracę bernardynów na wszystkich płaszczyznach w najtrudniejszym momencie dziejów, w którym obok zagrożenia ze strony okupanta dochodziło inne, o wiele groźniejsze ze strony nacjonalistów ukraińskich. Chęć zagarnięcia ziem należących do ludności polskiej stała się motywacją dla Ukraińców do całkowitego wyniszczenia Polaków na Kresach. Szczególnym celem byli dla nich polscy księża katolicycy, których uważano za ludzi wpływowych, a co za tym idzie – niebezpiecznych. Ponadto ukazana została postać zakonników, którzy ściśle związani byli z Kresami, a także atmosfera i klimat tych wschodnich klasztorów prowincji, których nie chcieli opuszczać nawet w momencie zagrożenia życia. Do grona takich kapłanów należeli: Jeremiasz Bochenek, Ewaryst Górski, Jan Chryzostom Szczerbiński, Teofil Tyrankiewicz, Marcei Cymbalista, Bronisław Szepelak, Fidelis Kędziński czy wreszcie Manswet Majkut, którego ze względu na jego długoletnie rządy w klasztorach w Lesznie, Dubnie i Zbarażu nazywano „lwem wschodu”. Odtworzono również składy personalne klasztorów oraz przybliżono sylwetki ojców i braci pracujących na Kresach.

Praca została oparta na materiale źródłowym znajdującym się w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie. Obok akt prowincji, niezwykle cennym źródłem okazały się szczątkowe archiwa klasztorów wschodnich, kroniki klasztorów położonych w Polsce oraz akta personalne zakonników. Trzeba przy tym zauważyć małą ilość zachowanych archiwaliów z okresu II wojny światowej, szczególnie, jeśli chodzi o klasztory kresowe. Narracja w kronikach została przerwana latem 1939 r., co wynikało z faktu, że z obawy przed rewizjami sowieckimi, niemieckimi czy ukraińskimi po prostu ich nie prowadzono. Podobnie wygląda sprawa dokumentów, których liczbę dla własnego bezpieczeństwa ograniczano do minimum. Nadmienić należy, że w klasztorach prowincji na terenie Polski po zakończeniu wojny w miarę możliwości uzupełniano kroniki o wiadomości z lat okupacji. Tak też kroniki z placówek wschodnich przekazano do archiwum bez jakichkolwiek uzupełnień.

W pracy wykorzystano również archiwalia zgromadzone w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, przede wszystkim akta spraw prowadzonych przez komunistyczne władze przeciwko byłym członkom organizacji konspiracyjnych bądź osobom podejrzanym o taką działalność. Wśród nich znaleźli się również bernardyni pracujący na Kresach, których w latach powojennych z różnym skutkiem próbowano wciągnąć do współpracy ze służbami bezpieczeństwa.

Ważnym źródłem informacji okazały się relacje osób, które zetknęły się z bohaterami tamtych wydarzeń, dzięki nim udało się uzupełnić sporo luk w historii

ostatnich lat funkcjonowania bernardyńskich klasztorów na Kresach. Wreszcie wykorzystano informacje zawarte we wcześniejszych pracach dotyczących całości kształtu działalności tego zgromadzenia zakonnego na ziemiach polskich.

Zamiarem autora jest ocalenie od zapomnienia imponującego dorobku bernardynów na Kresach południowo-wschodnich, szczególnie tych pracujących tam w pierwszej połowie XX w. Odegrali oni istotną rolę w życiu społeczeństwa jako duszpasterze, obrońcy wiary i polskości, duchowi przywódcy i orędownicy sprawy polskiej. Dopóki trwali tam zakonnicy rozmiłowani w atmosferze życia i pracy w klasztorach kresowych, pamięć o nich pozostawała żywa. Dziś już wszyscy bohaterowie tamtych wydarzeń przekroczyli próg doczesnego życia. To nie tylko znak, że skończyła się pewna epoka, ale przede wszystkim dowód, że tamte wydarzenia coraz bardziej się od nas oddalają. Zaciera się pamięć o bohaterskich czynach, poświęceniu i męczeństwie bernardynów na kresowych placówkach. Rolą tej publikacji jest utrwalenie dokonań ostatnich zakonników tego zgromadzenia w Małopolsce Wschodniej, z nadzieją, że będzie ona przydatną lekturą dla wszystkich pasjonatów historii bernardynów, Kościoła katolickiego i Polski.

W tym miejscu serdecznie dziękuję wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do powstania tej książki. Szczere podziękowanie składam Prowincji oo. Bernardynów w Polsce za wszelką życzliwość oraz udostępnienie materiałów archiwalnych z zasobów Archiwum Prowincji w Krakowie.

Rozdział I

Odrodzenie prowincji



Szukasz człowiecze po różnej krainie
A zasz w tym miejscu imię Maryi nie słynie?
Tu wszyscy ludzie hojnie łaski odbierają
Gdy się Tej szczerze Matce w opiekę oddają¹.

Rozbiory, a w ich konsekwencji kasaty domów zakonnych i zmniejszająca się liczba zakonników, doprowadziły do zupełnego upadku życia wspólnego w bernardyńskich klasztorach pod zaborem austriackim. Wśród nich znajdowały się klasztory dawnej prowincji ruskiej, położone we wschodniej części Galicji: Brzeżany, Fraga², Gwoździec, Krystynopol, Leszniów, Lwów, Sambor, Sokal i Zbaraż. Nadzieją

¹ Czterowiersz z książki wydanej przez o. Ignacego Orłowskiego z okazji koronacji obrazu Matki Boskiej Sokalskiej w 1724 r., umieszczony na bramie na murach klasztoru sokalskiego.

² W pierwszych latach XIX w. klasztor we Fradze, nieremontowany przez długie lata, obrócił się w ruinę, z tego względu abp lwowski Kajetan Kicki dekretem z 14 lutego 1807 r. przeniósł nabożeństwa z bernardyńskiej świątyni do kościoła parafialnego w Podkamieniu. Wobec tego zarząd prowincji 26 czerwca 1807 r. podjął decyzję o zamknięciu tej placówki, jednocześnie przenosząc zakonników i majątek ruchomy konwentu do klasztorów w Brzeżanach i we Lwowie. Na przełomie XIX i XX w. za sprawą prowincjała o. Apolinarego Gargulińskiego zrodził się pomysł odbudowy fraskiego klasztoru, który podtrzymał i w porozumieniu z abpem lwowskim Sewerynem Morawskim realizował o. Norbert Golichowski. Autorem planów kościoła i klasztoru był architekt Tomasz Szkolnicki, jego projekt uzupełnił inż. Wawrzyniec Dajczak. Od 1896 r. rekonstrukcją klasztoru i kościoła we Fradze kierował kustosz lwowski o. Bruno Nowakowski, który na ten cel zorganizował „fundusz fraski”. Już w 1897 r. kamień węgielny poświęcił o. Golichowski, a 24 grudnia 1901 r. konsekrowano odbudowaną świątynię. Nowy kościół we Fradze przybrał postać świątyni jednonawowej, z okazałym frontonem i niewielką wieżą, natomiast klasztor był jednoskrzydłowy, piętrowy, całość pokryta została blachą. Wzniesione budowle okazały się mniejsze od tych pierwotnie stojących na wzgórzu klasztornym, niemniej widoczne z daleka sprawiały wrażenie większych, zob. APBK, XVIII-6, Akta dotyczące klasztoru we Fradze, pozostającego w administracji klasztoru Bernardynów we

na zmianę sytuacji w prowincji była kapituła prowincjalna odbyta w Kalwarii Zebrzydowskiej w 1882 r. przy udziale generała zakonu o. Bernardyna z Portogruaro³. Wybrany wówczas zarząd⁴ zamierzał przeprowadzić niezbędną reformę, która miała uzdrowić życie wspólnotowe we wszystkich klasztorach prowincji. W rzeczywistości zadanie to wziął na siebie minister prowincjalny o. Norbert Golichowski⁵, który ułożył bardzo surowy regulamin życia wspólnego, który

Lwowie i po jego reaktywowaniu, s. 929-939; XVIII-7, Plany kościoła i klasztoru Bernardynów we Fradze, wykonane przez Wawrzyńca Dajczaka i Tomasza Szkolnickiego; A. Chadam, *Fraga*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 61-63.

- ³ O. Bernardyn z Portogruaro (Giuseppe) Dal Vago, urodził się 15 stycznia 1822 r. w Portogruaro, do zakonu wstąpił w listopadzie 1839 r., święcenia kapłańskie przyjął 21 września 1844 r. Pełnił posługę lektora teologii, ministra prowincjalnego weneckiej prowincji reformatów (1862–1869), generała zakonu (1869–1889). Założył Kolegium św. Bonawentury w Quaracchi koło Florencji (1877) i Uniwersytet Antonianum (1887), zaprowadził czasopismo urzędowe dla własnego zakonu, przygotował także nowy tekst Konstytucji Generalnych Braci Mniejszych, który został przyjęty na kapitule w 1889 r. Kilukrotnie odmówił przyjęcia nominacji biskupiej i kardynalskiej, dopiero w 1892 r. został konsekrowany na arcybiskupa tytularnego Sardyki (dzisiejsza Sofia). Podróżował z koszykiem, który służył mu w razie potrzeby za stolik do pisania albo stołek do siedzenia. W czerwcu 1883 r. przeszedł wylew krwi do mózgu, po którym był częściowo sparaliżowany, nie przeszkadzało mu to nadal pracować w miarę możliwości. W 1894 r. obchodził złoty jubileusz kapłaństwa (23 września 1893), kilka tygodni później 30 października 1894 r. przeżył kolejny wylew, następny dostał na początku 1895 r. Po kilku tygodniach powrócił na tyle do zdrowia, że 17 marca 1895 r. odwiedził chorych ojców, a także odbył długi spacer. Zmarł 7 maja 1895 r. w Quaracchi, jego doczesne szczątki w 1960 r. przeniesiono do Wenecji, a w 1961 r. na wyspę San Francesco del Deserto, gdzie złożono je w klasztorze minorytów. W 1919 r. rozpoczął się jego proces beatyfikacyjny, zob. L. Iriarte, J. Kafel, A. Zębik, K. Kulińska, *Historia franciszkanizmu*, Kraków 1998, s. 417.
- ⁴ Do zarządu prowincji w 1882 r. weszli: o. Norbert Golichowski – minister prowincjalny, o. Rudolf Waga – kustosz prowincji, a także jako definitory: o. Marcelli Korzeniowski, o. Polikarp Rapacz, o. Juliusz Śłószarz, o. Łukasz Dankiewicz, sekretarzem prowincji wybrano o. Leona Trusiewiczza, zob. *Schematyzm Prowincji Galicyjskiej Bernardynów za rok 1883*, Lwów 1882, s. 6-7.
- ⁵ O. Norbert (Adam) Golichowski urodził się 9 grudnia 1848 r. we Lwowie, do zakonu wstąpił w 1869 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1873 r., pełnił urząd prowincjała (1882–1885), a także wikariusza prowincji po śmierci prowincjała o. Apolinarego Gargulińskiego (1895–1897). Pełnił posługę we Lwowie u św. Andrzeja (1873–1887, 1894–1897, 1902–1912), jako wikary (1874–1882), przełożony (1886–1887), wykładowca teologii moralnej i pastoralnej (1902–1912), w Ziemi Świętej (1887–1894), w Krakowie jako przełożony (1897–1899), kaznodzieja (1899–1900), we Lwowie u św. Rodziny (1900–1902), w Brzeżanach (1912–1914), jako wikary (1913–1914), w Leżajsku (1914–1921). Zajmował się dziejami bernardynów, gromadząc materiały historyczne, publikował prace hagiograficzne i okolicznościowe, pisał artykuły m.in. do lwowskiej „Gazety Kościelnej” i śląskiego „Tygodnika Katolickiego”.

spotkał się z powszechną krytyką w prowincji, również ze strony zakonników popierających potrzebę reform⁶.

Swoimi działaniami o. Golichowski zraził do siebie współbraci i na kolejnej kapitule nie został wybrany do zarządu prowincji, wobec czego za zgodą generała zakonu wyjechał do Ziemi Świętej 26 marca 1887 r. Reformę życia zakonnego kontynuowali w kolejnych latach prowincjałowie: Łukasz Dankiewicz⁷ i Apolinary Garguliński⁸. W 1897 r. papież Leon XIII, chcąc wzmocnić wewnętrzną jedność w rodzinie franciszkańskiej konstytucją *Felicitate quadam*, zniósł odrębności

pozostawił po sobie w rękopisie pamiętnik i autobiografię, zmarł 21 maja 1921 r. w Leżajsku, zob. APBK, RGP-e-17, Akta Personalne zakonników, Norbert Golichowski, s. 101-532, RGP-e-47, Akta Personalne zakonników, Norbert Golichowski, s. 511-516; RGP-e-49, Akta Personalne zakonników, Norbert Golichowski, s. 381, 389, 401, 413, 441, 591, 779, 821; RGP-e-50, Akta Personalne zakonników, Norbert Golichowski, s. 153, 221.

⁶ Regulamin życia wspólnego regulował nie tylko dzienny porządek modlitw i posiłków, lecz także kwestie posiadania odzieży, bielizny czy mebli w celi zakonnej. W piśmie do o. Norberta Golichowskiego z 28 sierpnia 1883 r. o. Sabin Figus zarzucił mu bezduszość, brak poruszenia kwestii zakonników chorych czy starszych, wytknął również brak praktycznych rozwiązań dotyczących podróży zakonników i wypadków losowych mogących ich spotkać w drodze, zob. APBK, RGP-a-9, Acta Provinciae Galicianae ordinis Minorum Regularis Observantiae vulgo Bernardinorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae, in specie acta capitularia et litterae encyclicae ministrorum provincianum a tempore capituli Leżajscensis die 5 Julii anno 1858 celebrati, (1858–1895), s. 264, 267; RGP-e-52, Akta różne 1883–1923, s. 463-464, 551-554.

⁷ O. Łukasz (Michał) Dankiewicz urodził się 23 września 1852 r. w Rymanowie, do zakonu wstąpił 5 września 1871 r., święcenia kapłańskie przyjął 22 lipca 1875 r. W zakonie czterokrotnie pełnił obowiązki prowincjała (1885–1888, 1888–1891, 1897–1902, 1911–1914), powoływano go również na kustosa prowincji (1891–1895) i definitora (1882–1885). Pełnił posługę we Lwowie (1875–1882, 1882–1892, 1897–1902, 1903–1904, 1911–1914, 1917–1934), w Krakowie jako przełożony (1882), w Leżajsku jako przełożony (1892–1897), w Zapanem jako przełożony (1902–1903), w Rzeszowie jako przełożony (1904–1905), w Alwerni (1905–1906, 1909, 1914–1917), jako przełożony (1914–1917), w Kalwarii Zebrzydowskiej (1906–1908, 1909–1911). Pełnił też funkcję magistra kleryków we Lwowie (1879–1881), *coetus formatorum i examinatorum* w Leżajsku, spowiednika biskupów lwowskich, kapłana sióstr w Krakowie i Lwowie, zmarł 8 maja 1934 r. we Lwowie, zob. APBK, RGP-e-13, Akta Personalne zakonników, Łukasz Dankiewicz, s. 35-90.

⁸ O. Apolinary (Jan) Garguliński urodził się 4 maja 1860 r. w Zbarażu, do zakonu wstąpił 12 września 1877 r., święcenia kapłańskie przyjął 12 listopada 1882 r. Pełnił posługę we Lwowie jako bibliotekarz (1882–1884), wykładowca Pisma Świętego, metodyki, katechetyki, a także teologii dogmatycznej i pastoralnej (1890–1895), powoływany na urząd sekretarza i definitora prowincji, wreszcie dwukrotnie na ministra prowincjalnego (1891–1894, 1895), chorował na gruźlicę, zmarł 26 kwietnia 1895 r. we Lwowie, zob. APBK, RGP-e-16, Akta Personalne zakonników, Apolinary Garguliński, s. 143-288; RGP-e-47, Akta Personalne zakonników, Apolinary Garguliński, s. 473-474; RGP-e-49, Akta Personalne zakonników, Apolinary Garguliński, s. 403, 529, 587, 681.

w zakonie. Umocnieniem tego zjednoczenia miało być łączenie dotąd odrębnych prowincji działających na tym samym terytorium. Na polecenie generała zakonu o. Alojzego Lauera⁹ już od 1898 r. ruszył proces ich scalania, który w Galicji odbywał się latem 1899 r. Doszło wówczas do połączenia dwóch prowincji – byłych obserwantów Niepokalanego Poczęcia NMP i byłych reformatów Matki Boskiej Bolesnej – w jedną pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP¹⁰.

W nowe stulecie bernardyni weszli połączeni unią z reformatami, co okazało się zupełnie nieudanym przedsięwzięciem. Do momentu zespolenia obie prowincje nie utrzymywały ze sobą bliższych kontaktów, co wynikało ze wzajemnej niechęci obserwantów i reformatów, ponieważ ci pierwsi mieli za złe próby narzucenia konwentom bernardyńskim reformackiego modelu życia. Reformaci nie tolerowali z kolei posiadania majątków ziemskich przy niektórych bernardyńskich klasztorach. Wrogość obu prowincji podsycaly również pojedyncze przypadki przechodzenia bernardynów do reformatów bądź reformatów do bernardynów. W rzeczywistości unia obu prowincji z góry była skazana na niepowodzenie, zwłaszcza w obliczu niezadowolenia reformatów, których bernardyni w rzeczywistości wchłonęli¹¹.

⁹ O. Alojzy (Krzysztof) Lauer urodził się 28 sierpnia 1833 r. w Katholisch-Willenroth, do zakonu wstąpił w Paderborn w 1850 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1856 r., po których pełnił posługę jako mistrz nowicjatu, lektor teologii, gwardian w Fuldzie, wreszcie kustosz Kustodii św. Elżbiety w Turynii (1867–1881). Dążenia Bismarcka do ograniczenia wpływów Kościoła katolickiego w państwie sprawiły, że o. Lauer wyjechał do Maastricht (1875–1876) w Holandii, następnie przybywał w Epinal (1876–1880), Bergholz-Zell (1880) we Francji i Paterson (1880–1881) w Stanach Zjednoczonych. Od 1881 r. pracował w Rzymie jako definitor generalny, prokurator generalny rekolektów i alkantarzystów, rektor Antonianum (1890–1892), wreszcie generał zakonu (1897–1901), zmarł 21 sierpnia 1901 r. w Sigmaringen, zob. H. Holzapfel, *Podręcznik historii Zakonu Braci Mniejszych*, tłum. P.A. Turbański, Kraków 2012, s. 312; E. Ziemann, *Lauer A.*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, s. 568.

¹⁰ Efektem konstytucji *Felicitate quadam* była tzw. unia leoniańska, która znosiła różnice pomiędzy gałęziami zakonów i nadane im w latach wcześniejszych przywileje. Jednocześnie przywrócono pierwotną nazwę zakonu nadaną jeszcze przez św. Franciszka: Zakon Braci Mniejszych, zakazując używania nazw: obserwanci czy reformaci. Konstytucja apostolska sama w sobie nie obligowała do łączenia prowincji obserwantów i reformatów, które posiadały klasztory na tym samym terenie, jednakże centralne władze zakonu w latach 1898–1899 doprowadziły do reorganizacji tychże prowincji, zob. APBK, RGP-a-11, *Incipiunt acte Provinciae Immacolatae B.V. Mariae Conceptae initio progressu fusionis cum Provinciae erusdem seraphici ordinis sub titulo B.V. Dolorosae hucusque militantae Anno Domini 1899 die 14 Septembris* (1899–1912), s. 5; N. Golichowski, *Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899, s. 318-319, 398-403.

¹¹ Do połączonej prowincji weszło 174 bernardynów skupionych w 17 klasztorach, przy 151 reformatach posiadających 11 klasztorów, zob. *Schematyzm Prowincji Braci Mniejszych w Galicji za rok 1900*, Kraków 1900, s. 99-103.

W zarządzie połączonej prowincji znalazło się trzech byłych bernardynów i trzech reformatów mianowanych przez papieża, o czym poinformował zebrane we Lwowie dotychczasowe zarządy obu prowincji definitorem generalnym o. Dawid Fleming¹² 14 września 1899 r. Prowincjałem został o. Łukasz Dankiewicz, kustoszem prowincji – o. Joachim Maciejczyk¹³, na definitorem powołano ojców Sabina Figusa¹⁴, Euzebiusza Statecznego¹⁵, Maurycego

¹² O. Dawid Fleming urodził się w 1851 r. w Ballycasheen w Irlandii, należał do angielskiej prowincji Zakonu Braci Mniejszych, gdzie pełnił obowiązki jej kustosa (1889–1891) i ministra prowincjalnego (1891–1893, 1905–1908), we władzach centralnych zakonu w Rzymie sprawował funkcję definitora generalnego, a po śmierci generała zakonu o. A. Lauera powołano go na wikariusza generalnego (1901–1903). Zmarł w 1915 r. w Forest Gate w Londynie, zob. H. Holzapfel, *op. cit.*, s. 548.

¹³ O. Joachim (Feliks) Maciejczyk urodził się 21 sierpnia 1842 r. w Kańczudze, do zakonu wstąpił 15 sierpnia 1860 r., święcenia kapłańskie przyjął 19 marca 1866 r. Pełnił posługę w Krakowie u św. Kazimierza (1866–1870, 1916–1923), jako kaznodzieja (1866–1870), magister kleryków (1916–1918), przełożony (1919–1920), w Przemyślu (1870–1871, 1882–1893), jako przełożony (1871–1873), w Jarosławiu jako przełożony (1873–1878), w Wieliczce jako przełożony (1878–1882, 1893–1899), we Lwowie u św. Andrzeja jako wikary i magister kleryków (1899–1902), i u św. Rodziny (1902–1911, 1914–1917), jako przełożony (1902–1905, 1914–1916). Powoływany na urząd definitora prowincji (1875–1878, 1881–1882), wikariusza prowincji (1883–1884), ministra prowincjalnego (1887–1893, 1911–1914), kustosa prowincji (1893–1896, 1914–1921), sekretarza prowincji (1896–1899), kustosa zjednoczonej prowincji (1899–1902), komisarza generalnego Prowincji Wniebowzięcia NMP (1913–1914), komisarza Ziemi Świętej (1902–1911), zmarł 28 czerwca 1923 r. w Krakowie, zob. A. Szeinke, *Reformackie korzenie Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, „Szkola Seraficka” 2008, nr 1, s. 9-19; I. Tic, *Katalog Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych*, Rzym–Katowice 1979, s. 24.

¹⁴ O. Sabin (Karol) Figus urodził się 8 lutego 1855 r. w Czarnym Dunajcu, do zakonu wstąpił 8 września 1874 r., święcenia kapłańskie przyjął 1 grudnia 1878 r., powoływany na prowincjała (1918–1921), kustosa prowincji (1902–1905), definitora prowincji (1897–1902, 1905–1908), pełnił posługę we Lwowie (1878–1883, 1885–1886, 1892–1895), jako magister kleryków (1882–1883), przełożony (1885–1886, 1892–1895), w Gwoźdźcu jako przełożony (1883–1885), w Leżajsku (1886–1892, 1895–1899, 1901–1934), jako przełożony (1886–1892, 1897–1899, 1909–1910, 1914–1918), w Kalwarii Zebrzydowskiej jako przełożony (1899–1901), zmarł 17 stycznia 1934 r. w Leżajsku, zob. APBK, RGP-e-15, Akta Personalne zakonników, Sabin Figus, s. 331-416.

¹⁵ O. Euzebiusz (Franciszek) Stateczny, urodził się w Witosławicach k. Koźła 1 października 1864 r., w 1881 r. wstąpił do zakonu reformatów w Krakowie, z którego przed ukończeniem nowicjatu wystąpił, po krótkim czasie powrócił do zakonu, odbył nowicjat w Wieliczce, po złożeniu profesji studiował teologię u jezuitów w Krakowie. Studiów nie ukończył, wydany z zakonu wyjechał przez Wenecję i Wiedeń do Triestu, gdzie dopiero został przyjęty do klasztoru S. Francesco Della Figna Braci Mniejszych Obserwantów, w Polsce zwanych zwyczajowo bernardynami. Tam uznano jego wydalenie z zakonu za bezpodstawne i dopuszczono go do studiów teologicznych, uroczystej profesji w 1888 r., a także święceń kapłańskich, które przyjął w 1889 r. Skierowano go wówczas na studia kaznodziejskie do Wenecji, gdzie równocześnie wykładał filozofię w tamtejszym Studium Zakonnym. Trzy lata później, w 1892 r., zdał egzamin konkursowy na profesora filozofii i objął obowiązki wykładowcy w Studium Zakonnym

Losy ostatnich bernardyńskich klasztorów na Kresach to nie suche daty i fakty – to barwna epopeja pełna niepowtarzalnych treści, pięknych przeżyć, dramatycznych wydarzeń. Epopeja napisana życiem zakonników w całości poświęconym Bogu i ludziom, zakorzenionym w wierze silnej, promieniującej i pewnej.

Zamiarem autora jest ocalenie od zapomnienia działalności bernardynów na Kresach Południowo-Wschodnich, szczególnie tych pracujących tam w pierwszej połowie XX w. Odegrali oni istotną rolę w życiu społeczeństwa jako duszpasterze, obrońcy wiary i polskości, duchowi przywódcy i orędownicy sprawy polskiej. Dopóki trwali zakonnicy, rozmiłowani w atmosferze pracy i codzienności kresowych klasztorów, pamięć o nich była wciąż obecna. Dziś już wszyscy bohaterowie tamtych wydarzeń przekroczyli próg życia doczesnego. To nie tylko znak, że skończyła się pewna epoka, ale przede wszystkim sygnał, że tamte wydarzenia coraz bardziej się od nas oddalają. Zacierają się pamięć o bohaterskich czynach, poświęceniu i męczeństwie bernardynów na kresowych placówkach. Rolą tej publikacji jest utrwalenie dokonania ostatnich bernardynów w Małopolsce Wschodniej, z nadzieją, że będzie ona przydatną lekturą dla wszystkich pasjonatów historii bernardynów, Kościoła katolickiego i Polski.

